

چند سند تاریخی از تفتیش مدارس

سید محمد حسین منظورالاجداد^۱

مریم ثقفی^۲

چند سال پس از تأسیس دارالفنون، دولت، سازمانی به نام وزارت علوم (۱۲۷۲ ق. - ۱۲۳۴ ش) تأسیس کرد تا امور تعلیم و تربیت کشور در این وزارتخانه، برنامه‌ریزی و اداره شود. تأسیس وزارت علوم، نخستین اقدام دولت برای اداره آموزش و پرورش رسمی کشور به حساب می‌آید. ریاست این وزارتخانه با اعتضادالسلطنه (رئیس وقت دارالفنون) بود که به مدت ۲۲ سال مسئولیت این نهاد را بر عهده داشت.^۳

نهاد غیر دولتی دیگری که به گسترش دانش در ایران کمک کرد، انجمن معارف بود که در سال ۱۳۱۵ ق. تأسیس شد و پس از مدت کوتاهی به دلیل اختلافات داخلی بین اعضا، منحل شد، اما در همین دوران کوتاه فعالیت، موفق به تأسیس تعداد زیادی مدارس جدید گشت. سرانجام پس از خلع محمدعلی شاه و افتتاح مجلس دوم در سال ۱۳۲۸ ق، مجلس نخستین قانون اداری «وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه»^۴ را تصویب نمود که نتایج بسیاری به همراه داشت؛ از جمله: تقسیم آموزش به دو بخش ابتدایی و متوسطه، گسترش و تأسیس مدارس، اجباری شدن تعلیمات مقدماتی، دستور تفتیش مدارس، کنترل کتب

۱. عضو هیئت علمی گروه تاریخ، دانشگاه تربیت مدرس.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی.

۳. مکتبی، حبیب و حنیفی، فریبا، سیر تحولات آموزش و پرورش در ایران از ایران باستان تا هزاره سوم، تهران، فراشناختی اندیشه، ۱۳۸۴، ص ۷۱؛ صدیق، عیسی، سیر فرهنگ در ایران و مغرب زمین دانشگاه تهران، ۱۳۳۲، ص ۵۸۸.

۴. همان وزارت علوم که تغییر نام داد.

درسی و تعیین پروگرام [برنامه] آموزشی^۱ . . .

بدین ترتیب در مدت کوتاهی، وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه^۲، قادر به تأسیس مدارس عمومی و دولتی بسیاری شد،^۳ اما پس از بروز جنگ جهانی اول، اقدامات فرهنگی کشور دچار رکود گشت. ضعف بنیه مالی، مشکل کمبود معلم و مشکل کمبود جا برای مدارس نیز بر مشکلات فوق افزود، اما بعد از گذار از بحران جنگ جهانی، بار دیگر تأسیس مدارس به ویژه مدارس عالی از جمله دارالمعلمین و دانشسرای عالی آغاز گردید که در نهایت منجر به تأسیس دانشگاه تهران شد.^۴ همان گونه که گذشت، همزمان با ازدیاد مدارس، کنترل و نظارت بر کار آموزش نیز گسترش یافت. بازرسین مختلفی به مدارس می‌رفتند و گزارش مشاهدات خود را کتباً اعلام می‌نمودند. این بازرسی شامل طرز تدریس دبیر، کتاب‌های تدریس شده، سطح علمی و اطلاعاتی شاگردان، کارهای عملی و آزمایشگاهی و . . . بود. از میان اسناد تفتیش مدارس در این دوران، سه سند از بازرسی درس شیمی در این مقاله ذکر گردیده که از چند جهت حائز اهمیت است:

- ۱- با وجود مشکلات فراوان آموزشی، نظارت مناسبی بر کار مدارس صورت می‌گرفته. این نظارت شامل مسائل کمی و کیفی از جمله طریقه تدریس معلمان و میزان یادگیری و درک شاگردان نیز بوده است؛
- ۲- کمبود آزمایشگاه و کتاب درسی در اغلب مدارس وجود داشت؛
- ۳- کمبود بودجه مانع از بازدیدهای علمی مدارس می‌شد؛
- ۴- علاوه بر گزارش بازرسی، معلمان نیز به کمبود تجهیزات آموزشی اذعان داشتند؛
- ۵- کمبود تجهیزات و مواد آزمایشگاهی و نبود کتب درسی، تأثیر فراوانی بر کیفیت تدریس شیمی و درک مفاهیم این علم در ذهن دانش آموزان می‌گذاشت.

متن سند اول^۵

نتیجه تفتیش درس شیمی کلاس چهارم علمی دبیرستان شرف، ۸ اسفند ماه ۱۳۱۵.
قسمت مربوط به شاگرد:

۱. صدیق، عیسی، تاریخ فرهنگ ایران، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۳۶، ص ۳۴۸؛ محبوبی اردکانی، حسین، تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۴۰۹.
۲. در سال ۱۳۱۷ش، فرهنگستان ایران، واژه «فرهنگ» را جایگزین «معارف» نمود و وزارت معارف به وزارت فرهنگ تغییر نام داد. نهایتاً در سال ۱۳۴۶ش وزارت فرهنگ به دو وزارت «آموزش و پرورش» و «وزارت آموزش عالی» تقسیم شد.
3. Cronin, Stephanie, The making of modern Iran, London and New York, Routledge Curzon, 2003, p124.
۴. امان الله، صفوی، تاریخ آموزش و پرورش ایران از ایران باستان تا ۱۳۸۰ شمسی، تهران، رشد، ۱۳۸۳، ص ۵۴-۵۵.
۵. سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، مجموعه اسناد شماره ۲۹۷۰۱۳۷۰۴.

چند سند تاریخی از تفتیش مدارس/سید محمدحسین منظورالاجداد- مریم ثقفی

- ۱- بیش از دو ثلث کتاب آقای آرام را (تا اول فسفر) خوانده‌اند؛
  - ۲- علاوه بر کتاب، مطالب مفید از خارج گفته شده است که شاگردان در جزوات خود یادداشت کرده‌اند. برای آنکه دبیر مدعی است که کتاب نواقص زیاد دارد؛
  - ۳- روزهای پنجشنبه مرتباً در آزمایشگاه تجربه می‌کنند. آزمایشگاه این دبیرستان فوق‌العاده قابل استفاده است، ولی نتایج تجربیات در جزوات نوشته نشده است؛
  - ۴- قریب چهل مسئله از کتاب و خارج کتاب حل شده است و راه حل آنها تصحیح شده، در جزوات شاگردان نوشته شده است؛
  - ۵- شاگردان به اغلب سؤالات جواب می‌دادند، ولی آن‌طور که باید، در مطالب عمیق نمی‌شوند؛
  - ۶- مؤسسات فنی تاکنون ندیده‌اند و منتظرند که مدرسه در این خصوص تصمیم بگیرد.
- قسمت راجع به دبیر:

- ۱- دبیر طرز تدریس بدی ندارد و سعی می‌کند که مطالب را با عبارات ساده به شاگردان بفهماند؛
  - ۲- در موضوع تدریس خود بالنسبه مسلط هست؛
  - ۳- معلومات خود را مدعی است که با کتاب‌هایی که دارد زنده نگاه می‌دارد، ولی وسایل آبنونه شدن مجلات را ندارد؛
  - ۴- دبیر اشکالاتی برای تدریس خود ذکر نمی‌کند، فقط مدعی است که وقت کافی برای تهیه وسایل تجربی خود ندارد و متصدی آزمایشگاه هم برای ایشان کمکی محسوب نمی‌شود و علاوه، کتاب زیاد لازم است که بدین وسیله بتواند مطالعه نموده و معلومات خود را جوان نگاه دارد.
- قسمت مربوط به مفتش:

- ۱- آزمایشگاه دبیرستان کامل است، ولی متصدی با اطلاعی لازم دارد که رسیدگی نماید. دواجات به مرور استعمال می‌شوند و به جای آنها چیزی تهیه نمی‌کنند. شیشه‌های معرفات، اغلب روی آنها نوشته نشده و اتیکت آنها به مرور از بین رفته است و دقت مبسوطی برای معلم لازم است تا آنها را امتحان نموده، محتوی هر شیشه را معین کرده و مرتب نماید. بنده چون خود در این دبیرستان تدریس می‌کند، تاکنون مقدار زیادی از این ادویه را معین و مرتب کرده است، ولی دقت بیشتری لازم است و یک متصدی با اطلاع لازم دارد؛
- ۲- به دبیر دستور داده شد که به شاگردان توصیه کنند تا نتیجه تجربیات خود را با شکل در جزوات مخصوص یادداشت کنند و علاوه، مجلات علمی هر طور شده است آبنونه شوند تا مسائل جدید به شاگردان بدهند و سپس طرز تدریس و مسائل خود را تغییر دهند.

متن سند دوم^۱

۲۵ اردیبهشت ماه ۱۳۱۶، اداره تعلیمات وزارت معارف، با کمال افتخار نتیجه بازرسی فنی درس شیمی کلاس چهارم دبیرستان شرف را که در اردیبهشت ماه ۱۳۱۶ به عمل آمده است، تقدیم می‌نماید. در این کلاس پروگرام تمام شده و شاگردان به اندازه کافی مسائل حل کرده‌اند. منتهی تمام نواقصی که در راپورت قبل وجود داشته، هنوز هم موجود است و هیچ تغییری در آن داده نشده است و پیشنهاد و طرز اصلاح و عقاید خود بنده نیز، همان است که در راپورت های قبلی تشریح نموده است.

متن سند سوم^۲

اداره تعلیمات مرکز و امتحانات، ۱۴ دی ماه ۱۳۱۵، با کمال افتخار نتیجه تفتیش درس شیمی دبیرستان علمیه را در دی ماه ۱۳۱۵ تقدیم می‌دارد. ضمناً عقاید خود را راجع به پیشرفت این رشته که به عنوان مقام وزارت معروض داشته است، ضمیمه می‌نماید. آقای رضا قلی‌زاده، دبیر شیمی این دبیرستان در جواب سؤالاتی که بنده نمود، جواب‌های زیرین را می‌دادند و تحقیقات کافی نیز شده است که صحت این جواب‌ها را تأیید می‌نماید.

- ۱- تقریباً دو ثلث برنامه در هر کلاس خوانده شده؛
- ۲- کتاب دارند و کتاب تألیفی خود آقای رضاقلی زاده است. این کتاب از نقطه نظر علمی و تدریسی نواقص زیاد دارد؛ علاوه اغلاط علمی نیز در آن دیده می‌شود، ولی نسبت به کتاب‌های دیگر جدیدتر و قابل استفاده است؛
- ۳- از قرار معلوم، ده تجربه شده است، ولی نتیجه آنها را اغلب یادداشت ننموده‌اند؛
- ۴- مسائل، قریب به بیست عدد حل شده است و نتیجه آنها را یادداشت نموده‌اند، ولی مسائل منحصر به کتاب است و از خارج هیچ انتخاب نکرده‌اند؛
- ۵- شاگردان به اغلب سؤالات جواب صحیح می‌دادند، ولی بعضی سؤالاتی را که یک قدری عمقی بود، جواب نمی‌دادند؛
- ۶- به مؤسسات فنی هنوز نرفته‌اند. تحقیقات راجع به دبیر:
- ۱- طرز تدریس چندان بد نیست و شاگردان استفاده لازمه را می‌کنند؛
- ۲- تسلط دبیر را در رشته تحصیلی نمی‌توان اطمینان داد؛
- ۳- دبیر تألیفات چندی کرده است، ولی وسیله تحقیق و مطالعه ندارد، زیرا کتاب کم است و وارد کردن آنها نیز مقدور نیست و موانع مادی دارد؛

۱. همان مجموعه اسناد.

۲. همان مجموعه اسناد.

چند سند تاریخی از تفتیش مدارس اسید محمدحسین منظورالاجداد- مریم تقفی

۴- سال قبل بنده تفتیش این رشته را عهده دار نبود؛

۵- دبیر برای تدریس خود به جز نبودن کتاب کافی، اشکالی ذکر نمی کند.

راجع به مفتش:

نظریات بنده راجع به پیشرفت این علم، مفصلاً عرض شده است. ضمناً صورت یک عده کتاب‌های علمی و تجربی را که برای تدریس و پیشرفت کار، فوق العاده مفید و جدید هستند به دبیر داده که در صورت امکان از آنها استفاده نماید و علاوه در طرز مرتب نگاه داشتن آزمایشگاه و ساختن اغلب ادویه که خریدن آنها از خارج، جز ضرر، امتیازی ندارد، دستورات لازمه داده و مخصوصاً توصیه نمود که لاقفل، اغلب ادوات نجاری و فلزی را نمونه داده و در موقع لزوم در ایران تهیه نمایند و اگر برای بعضی اطلاعات فنی و یا علمی احتیاج به اینجانب داشته باشند، ممکن است بلافاصله رجوع نمایند.

نتیجه تفتیش درس شیمی دبیرستان شرف، سال ۱۳۱۵ ش، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، مجموعه اسناد شماره ۲۹۷۰۱۳۷۰۴

چند سند تاریخی از تفتیش مدارس اسید محمدحسین منظورالاجداد - مریم تقفی

نتیجه تفتیش درس شیمی دبیرستان شرف، سال ۱۳۱۶ ش، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، مجموعه اسناد شماره ۲۹۷۰۱۳۷۰۴

چند سند تاریخی از تفتیش مدارس اسید محمد حسین منظور الاجداد - مریم تقفی

نتیجه تفتیش درس شیمی دبیرستان علمیه، سال ۱۳۱۵ ش، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، مجموعه اسناد شماره ۲۹۷۰۱۳۷۰۴

۱۳۱۵ - ۱۱ - ۱۴
اداره تفتیش مدارس
بزرگوارم جناب آقای دکتر محمد حسن مدرس در مقام مدیر دبیرستان علمیه میباید ضابطه خود را به این وزارت
معمولاً در تمام وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه ارسال فرمایند و این وزارت در مورد آن
در ۱۳۱۵ در روز ۱۴ به اطلاع آن وزارت رسید و در ۱۳۱۵ در روز ۱۴ به اطلاع آن وزارت رسید
۱- لغو فرستادن و بار در کلاس خوانده شد
۲- کتابخانه دولت خود را در تمام مدارس و کلاسها توزیع نمود
موردی در خصوص این مدارس است که در این وزارت موجود است و در تمام مدارس است
۳- که در تمام مدارس و کلاسها توزیع نمود
۴- که در تمام مدارس و کلاسها توزیع نمود
۵- که در تمام مدارس و کلاسها توزیع نمود
۶- که در تمام مدارس و کلاسها توزیع نمود
۷- که در تمام مدارس و کلاسها توزیع نمود
۸- که در تمام مدارس و کلاسها توزیع نمود
۹- که در تمام مدارس و کلاسها توزیع نمود
۱۰- که در تمام مدارس و کلاسها توزیع نمود

پیام بهارستان / ۴، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

